Розділ І. Трудове право

УДК 349.3+351.84

В.С. Венедіктов, д-р юрид. наук
Українська асоціація фахівців трудового права, м. Харків, Україна

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ І СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена змісту соціальної політики держави і соціального права у сучасних умовах ринкової економіки.

Ключові слова: *соціальна політика, соціальне право, соціальні стандарти, соціальні реформи, соціальний захист, ринкова економіка.*

Статья посвящена содержанию социальной политики государства и социального права в современных условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: *социальная политика, социальное право, социальные стандарты, социальные реформы, социальная защита, рыночная экономика.*

The article is devoted to maintenance of social policy of the state and social law in the modern terms of market economy.

Key words: *social policy, social law, social standards, social reforms, social defence, market economy.*

Європейський Союз взяв курс на активну цілеспрямовану соціальну політику і створення для неї адекватної правової основи. Тому нині особливої актуальності набувають питання взаємодії і співробітництва держав та міжнародних організацій країн-учасниць ЄС у сфері соціальних стандартів і проведення соціальних реформ.

У сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. Забезпечення правового захисту громадян, а також його практична реалізація є своєрідним чинником для входження України в Європейську спільноту і має важливе значення для забезпечення законності в українському суспільстві. Сьогодні держава є основним суб'єктом соціальної політики, вона визначає напрями цієї політики, приймає закони та інші правові акти, а тому повинна забезпечити реалізацію соціально-економічних прав людини.

Головним завданням держави в усі часи було і є забезпечення гарантій та якості життя, добробуту, охорони здоров'я

© Венедіктов В.С.

громадян, створення здорового і благодатного довкілля тощо. Крім того, держава зобов'язана забезпечити здоровим і працездатним громадянам можливості й умови плідно працювати, створювати матеріальні та духовні багатства, а тим, хто потребує державної допомоги, надати її в повному обсязі за рахунок державних коштів.

У розділі ІІ Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» регламентовані соціально-економічні права людини на вільний розвиток своєї особистості, на рівність перед законом, на невід'ємне право на життя, на повагу до своєї гідності, на свободу та особисту недоторканість, на свободу думки і слова, на свободу об'єднання, на підприємницьку діяльність, на працю, на житло, на охорону здоров'я, на освіту тощо. Конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [1, ст. 141].

Соціально-економічна ситуація в Україні, стан забезпечення прав людини у соціальній сфері та розвиток правового регулювання соціальної політики за останні двадцять років дають можливість дійти такого висновку: в нашій державі ще не забезпечений системний підхід до соціальної політики та реалізації прав людини у соціальній сфері. На жаль, немає чіткого бачення змісту соціальної політики, механізмів її реалізації: економічних, організаційних, правових; остаточно не визначені суб'єкти соціальної політики, їх відповідальність; не забезпечується контроль за здійсненням соціальної політики держави з боку суспільства та його інституцій [2, с. 9].

Останнім часом соціальна політика України здійснюється як серія розрізнених, переважно політичних рішень, що приймаються здебільшого для здобуття електоральних переваг або принаймні для швидкого реагування на прямі загрози у соціальній сфері, а не для подолання системних диспропорцій, які сформувалися в державі та суспільстві. Наприклад, розрив між деклараціями, закріпленими в нормативно-правових актах, і реаліями сьогодення; поляризація суспільства за рівнем життя, маневрування тривалістю трудового процесу чи оплатою праці або збільшенням робочого часу і зменшенням при цьому заробітної плати; суттєве зниження

цінностей знань та праці під час інтенсифікації та інформатизації виробничого процесу; інтенсивне зміщення демографічної структури українського суспільства у напрямі старіння населення; загальне погіршення умов життя та здоров'я громадян на тлі зростання доходів окремих громадян тощо.

Стаття 24 Конституції України передбачає запровадження однакових стандартів для всіх без винятку осіб. Права і свободи, гарантовані Конституцією України, поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них однаковий зміст. Однак національна соціальна політика діє дещо поіншому: вона вибірково, з використанням відповідної шкали розрахунків, запроваджує оплату за споживчий газ, електроенергію, водопостачання, інших комунальних послуг. Тобто закладає нерівні умови існування особи в державі, зважаючи на її матеріальний стан. Але ж не можна здійснювати поповнення бюджету країни для зростання та реалізації соціальних стандартів за рахунок підвищення податків та платежів з населення. У здійсненні пенсійного забезпечення теж не дотримується принцип соціальної справедливості, коли розмір пенсії збільшується тільки окремим пенсіонерам, а не всім, як того вимагають принципи соціальної держави.

У реаліях сучасності держава вишукує всі можливості для фінансової підтримки державних структур, а не для стабілізації суспільства через виконання і гарантування норм Конституції України. Наприклад, у ст. 49 Конституції України зазначено, що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена, а у ст. 53 вказано, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Насправді ж, державні і комунальні заклади поєднують безоплатні і госпрозрахункові послуги, тим самим позбавляючи можливості активного розвитку недержавної системи послуг, їх конкурентоспроможності на ринку надання послуг, а громадян, позбавляючи при цьому можливості отримувати безоплатні послуги в дер-

жавних та комунальних установах, підштовхуючи їх на отримання послуг за власний рахунок.

Розбудова в Україні соціальної правової держави, що передбачено ст. 2 Конституції України, на порядок денний ставить актуальне питання охорони та соціального захисту трудових прав громадян. Надійна правова охорона та захист прав і свобод людини – це гарантії подальшого розвитку людської цивілізації. Будь-яке суб'єктивне право людини втрачає свою соціальну сутність, якщо воно не має надійного захисту.

Правова охорона і захист – це різні за змістом поняття. Під охороною прав прийнято розуміти всю сукупність правового забезпечення тих чи інших відносин, тієї чи іншої діяльності, тобто правове регулювання відносин, які складаються в процесі діяльності, починаючи від їх виникнення і продовжуючи до їх припинення. Захистом будь-яких суб'єктивних прав є правове забезпечення недоторканості цих прав, їх непорушності, а у разі порушення – застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав.

Питаннями охорони та соціального захисту трудових прав громадян займається трудове право. Трудове право – це дуже важлива галузь юриспруденції, оскільки регулює трудові відносини. А праця, як відомо, є основним чинником добробуту кожної людини і суспільства взагалі, а значить і фактором соціалізації держави. Однак, на жаль, зміни, що відбуваються сьогодні у суспільстві та економіці, поява різноманітних форм підприємницької діяльності, втрата державою функції єдиного роботодавця, зниження рівня контролю з боку держави у сфері праці призвели до того, що норми-гарантії для найманих працівників стали перетворюватися на антигарантії, які тільки формально захищають працюючих жінок, молодь, інвалідів та інші категорії працюючих, а насправді погіршують їх шанси на ринку праці, а деякі норми трудового законодавства не враховують інтереси роботодавців і не стимулюють їх до цивілізованих відносин у сфері праці.

На сьогодні склалася така ситуація, за якої, з одного боку, гарантії трудових і соціальних прав, передбачених законодавством, можуть бути реалізовані лише за умови нормально функціонуючої економіки, з іншого – економіка не може

бути відновлена без належного сучасного правового забезпечення трудових відносин.

Соціальна держава повинна бути соціальною для всіх верств населення, а не виконувати функції інтернату для знедолених. В умовах ринкових перетворень, коли кожен індивід самостійно приймає рішення про форму участі в економічному процесі і, в основному, особисто відповідає за свій добробут, проблемам соціального захисту населення слід приділити особливу увагу. Система соціального захисту населення повинна будуватися в такий спосіб, щоб не породжувати так званої «зрівнялівки» й утриманських настроїв під час розподілу й споживання життєвих благ, а, навпаки, посилювати мотивацію до праці, створювати умови для її здійснення.

Не можна вважати соціальною державу, яка породжує можливість «паразитувати» деяким прошаркам населення. Держава повинна займатися створенням організаційно-правових форм зацікавленості населення у своїй значущості для держави та суспільства, у своїй можливості реалізувати себе як соціальну особистість, створюючи матеріальні та духовні блага для суспільства, не зважаючи при цьому на вік та можливі вади здоров'я окремих категорій населення.

Організація соціального захисту, а отже і розвиток законодавства в цій царині повинні керуватися такими принципами:

– соціальний захист у повному обсязі громадян, які працюють за наймом, а також членів їх сімей і непрацездатних осіб. На громадян, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів, поширюються лише ті види соціального захисту, у фінансуванні яких вони беруть участь згідно з чинним законодавством України;

– диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту, а також умов праці, географічно-кліматичних та екологічних чинників;

– установлення зв'язку між результатами праці кожного працюючого та визначенням розмірів пенсій і рівнем медич-

них та соціальних послуг під час збереження гарантованого державного мінімуму тим, хто їх потребує;

– ефективна праця, трудова активність і підприємницька ініціатива, що в умовах ринкової економіки мають стати джерелом підвищення добробуту громадян і держави в цілому. Для непрацездатних громадян гарантується матеріальне забезпечення й соціальне обслуговування за рахунок виплат із державного і місцевих бюджетів на рівні не нижче визначених державою соціальних стандартів;

– участь у фінансуванні соціального захисту роботодавців і громадян з боку держави. За рахунок бюджетних коштів держава повинна забезпечувати лише мінімально гарантований рівень медичного соціального захисту населення, передусім, найменше захищених громадян. Роботодавці й особи, які самостійно забезпечують себе роботою, беруть участь у фінансуванні соціального захисту на підставі загальнообов'язкового й добровільного соціального страхування;

– визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів. Найважливіші нормативи (рівень прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати, пенсії та ін.) затверджуються Верховною Радою України;

– відповідність рівня соціального захисту населення рівню економічного розвитку й фінансових можливостей держави [3, с. 348-349].

В юридичній літературі все наполегливіше висловлюються припущення про необхідність інтеграції проблематики регулювання соціально-правового захисту населення в самостійну комплексну галузь права – соціальне право. Виділення нової галузі права загалом пов'язане з тим, що сьогодні активно формується законодавство, яке регламентує складні та багаторівневі питання соціального захисту різних верств населення. У сучасних умовах розвитку держави норми соціального права розпорошені в різних галузях національного законодавства: конституційного, трудового, права соціального забезпечення, адміністративного, цивільного, фінансового, господарського, кримінального, податкового права тощо. Проте на сьогодні кодифікувати всі ці норми в єдину галузь практично неможливо. Оскільки соціальне пра-

во – це комплекс юридичних норм, що створюють інтегровану галузь національного законодавства, яка спрямована на регулювання соціально-захисних відносин, що опосередковують соціальний захист людини.

Зарубіжні дослідники виділяють нині три основні функції соціального права. Воно, по-перше, має служити забезпеченню людської гідності кожного не тільки перед небезпекою інституційно-бюрократичного вторгнення, але й у повсякденній боротьбі за гідні людини умови життя. По-друге, воно повинно бути гарантом рівності громадян у державі, а забезпечити таку рівність неможливо, не реалізуючи ідеї благоденства. По-третє, у правовому сенсі воно означає задоволення потреб і розвиток здібностей кожної людини за умови, що цей вільний розвиток індивіда гармонійно поєднується із свободою всіх інших [4, с. 9].

Для ефективного проведення соціальної політики та реалізації норм соціального права необхідним є відповідне фінансово-економічне підґрунтя. На жаль, за офіційними даними, сьогодні частка внутрішнього валового продукту на одну особу в Україні майже в десять разів менше ніж у США, в п'ять разів менше ніж у країнах Європи. Отже, для суттєвого покращення соціальних стандартів необхідно нарощувати темпи зростання виробництва продукції, забезпечити докорінне підвищення економічної ефективності, перш за все, в галузях матеріального виробництва, зокрема у сільському господарстві, промисловості, будівництві тощо. Обсяг внутрішнього валового продукту є одним із важливих орієнтирів економічного стану держави, що впливає на здійснення соціальної політики та підвищення соціальних стандартів для усіх верств населення. Однак сьогодні найвищу заробітну плату в Україні отримують не працівники матеріального виробництва, а фінансисти, державні службовці, менеджери всіх рівнів, тобто працівники не виробничої сфери, а сфери обслуговування.

Для вирішення цих нагальних питань у сфері економіки необхідне безпосереднє втручання держави в процес планування, підготовки, атестації виробничих кадрів усіх рівнів з подальшим їх працевлаштуванням та відповідним матеріальним забезпеченням. Для нормальної життєдіяльності

держави і суспільства потрібні фахівці різних галузей, а не тільки юристи та економісти, професії яких є дуже престижними останнім часом. Міністерства, державні комітети, відомства повинні досліджувати потребу в кадровому забезпеченні своєї галузі і здійснювати цілеспрямовану підготовку цих кадрів за державним замовленням. Останнім часом викликає занепокоєння і рівень підготовки фахівців не тільки в Україні і в державах колишнього СРСР, але й за кордоном.

Відсутність цілеспрямованої програми соціальних реформ та поетапної її реалізації, а також загального поінформування населення про ці майбутні запровадження за участю засобів масової інформації, громадських інституцій, науковців шляхом проведення дискусій, конференцій, референдумів призводить до того, що поступово скорочуються соціальні гарантії і пільги, що існували до теперішнього часу, крім того, зменшується громадська активність населення, зацікавленість працюючих у результатах своєї діяльності, зростає зневіра населення у поліпшенні його добробуту, соціальної захищеності з боку держави.

Тому в сучасних умовах розвитку держави і суспільства всі без винятку права і свободи громадян, які закріплені в законах і підзаконних нормативних актах, мають бути рівними для всіх, саме це відповідає міжнародному праву, європейським стандартам, загальнолюдським цінностям. Тільки неухильне виконання вимог норм чинної Конституції України в усіх сферах діяльності держави без пошуків можливостей відхилень від її норм надасть умови для розбудови України як демократичної, соціальної держави згідно з європейськими вимірами сьогодення.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Жернаков В. В. Соціальна політика держави: зміст та правове регулювання / В. В. Жернаков // Проблеми правового забезпечення праці та соціального захисту населення України в сучасних умовах : збірник матеріалів круглого столу / за ред. Л. П. Шумної. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2006. – 182 с.

3. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.

4. Цахер Х. Ф. Социальное право и справедливость / Х. Ф. Цахер // Общественные науки за рубежем. Сер. Государство и право. – 1990. – № 3.